

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

24 ΜΑΪΟΥ 2013

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

ΟΜΑΔΑ ΠΡΩΤΗ

ΘΕΜΑ Α1.

Πολιτοφυλακή Κρήτης: το πιο σημαντικό επίτευγμα της αρμοστείας του Αλέξανδρου Ζαΐμη ήταν ότι οργανώθηκε ο πρώτος στρατός του νησιού (1907), που εξελίχθηκε σε αξιόλογη δύναμη, όπως φάνηκε αργότερα στους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913. Η παρουσία των ξένων στρατευμάτων κατέστη πλέον περιττή και οι Μ. Δυνάμεις αποφάσισαν να εκκενώσουν την Κρήτη μέσα σε ένα χρόνο, με μόνη εγγύηση την ασφάλεια των μουσουλμάνων της νήσου. Η ιδέα της δημιουργίας Πολιτοφυλακής στην Κρήτη διατυπώθηκε από τον Ελ. Βενιζέλο στο πλαίσιο της διαφωνίας του με τον Πρίγκιπα Γεώργιο στο εθνικό ζήτημα της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Η πρόταση του Βενιζέλου υιοθετήθηκε στη νέα ρύθμιση του Κρητικού Ζητήματος (1906) στην οποία προβλεπόταν ίδρυση Κρητικής Πολιτοφυλακής με έλληνες αξιωματικούς, που προηγουμένως θα παραιτούνταν από τον ελληνικό στρατό.

Κοινωνιολογική Εταιρεία: [Τα αριστερά κόμματα αρχικά ήταν ομάδες με σοσιαλιστικές ιδέες, συνήθως ξένες προς την κοινωνική βάση στην οποία ήθελαν να απευθυνθούν, και αντιμετώπιζαν δυσκολίες συνεννόησης και κομματικής συσπείρωσης]. Σοβαρότερη από όλες αυτές τις ομάδες ήταν η Κοινωνιολογική Εταιρεία, η οποία ξεκίνησε από μερικούς διανοούμενους ως αριστερός μεταρρυθμιστικός σύνδεσμος, με στόχο να προπαγανδίσει πολιτικές θέσεις και στη συνέχεια να ιδρύσει κόμμα. [Εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου του 1910]. Επιζητούσε για όλα τα μέλη της κοινωνίας ισότητα ευκαιριών, κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και διανομή των αγαθών ανάλογα με τις ανάγκες καθενός, πράγμα που θα μπορούσε να υλοποιηθεί με τη σταδιακή αναμόρφωση της οικονομίας και τη συνταγματική μεταβολή. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι έπρεπε να οργανωθούν οι εργάτες σε επαγγελματικές ενώσεις και να ιδρύσουν κόμμα. Πράγματι, στα μέσα του 1910 οι Κοινωνιολόγοι ίδρυσαν το Λαϊκό Κόμμα, με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπαναστασίον.

Συνθήκη Νεϊγύ: Το Νοέμβριο του 1919 υπογράφηκε η συνθήκη του Νεϊγύ, που προέβλεπε την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα. Στη συνθήκη ήταν συνημμένο το «Σύμφωνο περί αμοιβαίας μεταναστεύσεως μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας». Με βάση αυτό, αναχώρησαν

από την Ελλάδα περίπου 50.000 Βούλγαροι και από τη Βουλγαρία περίπου 30.000 Έλληνες (περίπου 20.000 ακόμη Έλληνες είχαν μεταναστεύσει πριν από την υπογραφή της συνθήκης).

ΘΕΜΑ Α2.

Κωνσταντίνος Φούμης = Υπουργός «Προσωρινής Κυβέρνησης Κρήτης»
Ιωάννης Κωλέττης = Αρχηγός Γαλλικού Κόμματος
Γερμανός Καραβαγγέλης = Μητροπολίτης Αμάσειας
Δημήτριος Βούλγαρης = Αρχηγός Πεδινών
Κωνσταντίνος Κανάρης = Αρχηγός Ορεινών

ΘΕΜΑ Β1.

Σχολικό βιβλίο σελ 85-86: Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, που τελείωσε με ολοκληρωτική ήττα της Ελλάδας, επέτεινε το πολιτικό αδιέξοδο. Η δυσπιστία προς τα κόμματα κορυφώθηκε και έδωσε στον Γεώργιο την ευκαιρία να επιβληθεί στο Κοινοβούλιο και να ασκεί προσωπική πολιτική. Όσες μεταρρυθμίσεις έγιναν μέχρι το 1909, κατά κύριο λόγο από κυβερνήσεις του τρικουνπικού κόμματος υπό την ηγεσία του Γεωργίου Θεοτόκη, ήταν διοικητικού χαρακτήρα (π.χ. αποκέντρωση). Το μοναδικό νέο πολιτικό στοιχείο έως το 1909 ήταν η εμφάνιση της κοινοβουλευτικής ομάδας των Ιαπώνων, πολιτικού μορφώματος υπό τον Δημήτριο Γούναρη, που ιδρύθηκε το 1906. Επίκεντρο της κριτικής του ήταν η αδυναμία του πολιτικού συστήματος να προσαρμοστεί στις εξελίξεις της κοινωνίας. Η ομάδα δεν μπόρεσε να επιβιώσει και διαλύθηκε το 1908. Εν τω μεταξύ οι συντεχνίες και οι εργατικές ενώσεις έκαναν διαδηλώσεις ζητώντας φορολογικές ελαφρύνσεις και περιορισμό της γραφειοκρατίας». Προλογικά είναι δυνατό να αξιοποιηθεί η παρακάτω παράγραφος: «Στο διάστημα από την πτώχευση του 1893 έως τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 τα δύο μεγάλα κόμματα προσπάθησαν να υλοποιήσουν το πολιτικό τους πρόγραμμα, χωρίς όμως επιτυχία, γεγονός που δημιούργησε την εντύπωση ενός γενικού αδιεξόδου. Ούτε το δηλιγιαννικό κόμμα μπόρεσε, ελλείψει χρημάτων, να τηρήσει την υπόσχεσή του για λιγότερους φόρους, ούτε το τρικουνπικό να συνεχίσει το εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα.»

ΘΕΜΑ Β2.

Σχολικό βιβλίο σελ. 250: «[Για πρώτη φορά οι Πόντιοι της Διασποράς οργανώθηκαν σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Βόλο), καθώς επίσης και στις πόλεις του εξωτερικού]. Στην Ευρώπη πρωτεργάτης του αγώνα ήταν ο Κ. Κωνσταντινίδης, ο οποίος από τη Μασσαλία α) με διαδοχικά υπομνήματα ενημέρωνε τις συμμαχικές δυνάμεις για την τραγική κατάσταση που επικρατούσε στον Πόντο. Ο ίδιος επίσης β) τύπωσε και κυκλοφόρησε χάρτη που όριζε τα σύνορα της προτεινόμενης ποντιακής δημοκρατίας. Αυτό το χάρτη γ) τύπωσε και σε απλό σχήμα ταχυδρομικού δελτίου

(καρτ-ποστάλ) με γραπτό κείμενο στα γαλλικά: «Πολίτες του Πόντου ξεσηκωθείτε! Θυμίστε στα φιλελεύθερα έθνη τα ύψιστα δικαιώματά σας για τη ζωή και την ανεξαρτησία». Η ρωσική επανάσταση ξεσήκωσε τους Έλληνες του Πόντου για το δικό τους εθνικό αγώνα, ενώ στο πρώτο παγκόσμιο Παν-ποντιακό Συνέδριο, που οργανώθηκε στη Μασσαλία το Φεβρουάριο του 1918, ο ίδιος ο Κ. Κωνσταντινίδης, με τηλεγράφημα που έστειλε στον Τρότσκι, ζήτησε επίσημα την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης».

ΟΜΑΔΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΘΕΜΑ Γ1.

α) Στον ελληνικό χώρο, το πρόβλημα της έγγκειας ιδιοκτησίας δεν γνώρισε τις εντάσεις που παρατηρήθηκαν σε άλλα ευρωπαϊκά ή βαλκανικά κράτη. Η προοδευτική διανομή των εθνικών γαιών που προέκυψαν από τον επαναστατικό αγώνα του 1821-1828 δημιούργησε πλήθος αγροτών με μικρές ή μεσαίες ιδιοκτησίες.

Τα λίγα εναπομείναντα «τσιφλίκια» στην Αττική και την Εύβοια δεν προκαλούσαν ιδιαίτερο πρόβλημα. Αργότερα όμως, η διεύρυνση ελληνικού κράτους με τα Επτάνησα (1864), την Άρτα και τη Θεσσαλία (1881) έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας. Τα «τσιφλίκια» της Θεσσαλίας αγοράστηκαν από πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού οι οποίοι διατήρησαν τον αναχρονιστικό θεσμό των κολίγων. Σύμφωνα μάλιστα και με το κείμενο του πρώτου παραθέματος από την εφημερίδα *Αιών* οι νέοι ιδιοκτήτες των τσιφλικιών χαρακτηρίζονται «*απαιτητικώτεροι των Τούρκων*» σε βάρος των Ελλήνων γεωργών που κατοικούσαν στα όρια των τσιφλικιών. Δεν αναγνώρισαν την κυριότητα των κατοικιών στους κολίγους – παγιωμένη συνήθεια επί τουρκοκρατίας – και ασκούσαν εκβιαστικές πιέσεις στους χωρικούς υποχρεώνοντάς τους να καταβάλουν ενοίκιο για τα σπίτια τους. Οι όποιες αντιδράσεις των κολίγων έπεφταν στο κενό διότι οι πλούσιοι Έλληνες ομογενείς καλύπτονταν νομικά από έγγραφο της αγοραπωλησίας στο οποίο, σύμφωνα με το παράθεμα, αναγραφόταν ότι μαζί με τη στρεμματική έκταση των τσιφλικιών αγοράστηκαν και οι κατοικίες των κολίγων. Παράλληλα, οι νέοι ιδιοκτήτες άσκησαν πολιτικές και κοινωνικές πιέσεις για να κερδοσκοπήσουν από την παραγωγή του σιταριού. Επιδίωξαν δηλαδή την επιβολή υψηλών δασμών στο εισαγόμενο από τη Ρωσία σιτάρι, ώστε να μπορούν να καθορίζουν όσο το δυνατόν υψηλότερες τιμές για το εγχώριο, προκαλώντας μάλιστα μερικές φορές και τεχνητές ελλείψεις.

β) Αυτές οι πολιτικές, κυρίως, πιέσεις γίνονται κατανοητές στο **κείμενο της δεύτερης πηγής από την Ιστορία του Ελληνικού Έθνους** όπου παρουσιάζονται οι διαμετρικά αντίθετες θέσεις που κράτησαν στο ακανθώδες θεσσαλικό ζήτημα τα δύο μεγάλα κόμματα, του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη.

Ειδικότερα, οι διαμαρτυρίες των κολίγων δεν έδειχναν να επηρεάζουν την οικονομική – πολιτική πρακτική της ηγεσία του τρικουπικού κόμματος, το οποίο στο πλαίσιο του εκσυγχρονιστικού του προγράμματος και στη συνεχή προσπάθειά του να συγκεντρώσει τα κεφάλαια που απαιτούνταν για την υλοποίηση των αναπτυξιακών στόχων του έδωσε κίνητρα στην ιδιωτική πρωτοβουλία για επενδύσεις και στήριξε τον εκχρηματισμό της ελληνικής οικονομίας. Ο Τρικούπης μάλιστα υπήρξε φορέας των αιτημάτων της νέας κοινωνικής τάξης των τσιφλικάδων αλλά και όλου του ομογενειακού κεφαλαίου που συνέρρευσε την περίοδο της διακυβέρνησής του στην Ελλάδα και τήρησε – όπως προκύπτει και από το δεύτερο παράθεμα - προστατευτική στάση υπέρ της διατήρησης της μεγάλης ιδιοκτησίας στη Θεσσαλία ενδίδοντας στις πιέσεις των Ελλήνων του εξωτερικού. **Στο κείμενο της πηγής** είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική η λογική του Τρικούπη. Δεν διστάζει μάλιστα να θυσιάσει με κυνισμό τα αιτήματα των καλλιεργητών της Θεσσαλίας που διεκδικούν τη διανομή των τσιφλικιών στο βωμό του σχεδίου του για την ανάπτυξη με το επιχείρημα ότι «τα γενικά συμφέροντα της χώρας απαιτούν να παραμείνει η κατάσταση στη Θεσσαλία ως έχει», προκειμένου να μην αποθαρρυνθεί η επενδυτική δραστηριότητα των Ελλήνων του εξωτερικού στο σύνολο των υποδομών της Ελλάδας. Στα εδάφη της Θεσσαλίας, στα οποία κυριαρχούσε η μεγάλη ιδιοκτησία, οι τρικουπικοί τελικά υποστήριξαν τους μεγαλογαιοκτήμονες.

Αντίθετα, ο πολιτικός του αντίπαλος, Θ. Δηλιγιάννης, προσπάθησε, χωρίς τελικά να το κατορθώσει, να χορηγήσει γη στους αγρότες του θεσσαλικού κάμπου και έλαβε κάποια μέτρα για τη βελτίωση της θέσης τους. **Η δεύτερη πηγή** περιγράφει την αποτυχημένη προσπάθεια του Δηλιγιάννη το 1896 να θεσπίσει νόμο που θα επέτρεπε την απαλλοτρίωση μέρους των τσιφλικιών και τη διανομή τους στους καλλιεργητές τους. Ο Δηλιγιάννης υπήρξε ορκισμένος εχθρός του τυχοδιωκτικού κεφαλαίου και πολέμιος των «πλουτοκρατών της διασποράς» γεγονός που εξηγεί τη γενικότερη στάση που τήρησε απέναντι στο πρόβλημα της μεγάλης ιδιοκτησίας. Μολονότι το αγροτικό νομοσχέδιο του Δηλιγιάννη δεν ψηφίστηκε το 1896 στη Βουλή το θεσσαλικό πρόβλημα έκανε επίσημα πλέον την εμφάνισή του στο πολιτικό προσκήνιο διεκδικώντας άμεση επίλυση.

γ) Οι πρακτικές που εφάρμοσαν οι τσιφλικάδες στη Θεσσαλία δημιούργησαν εντάσεις και οδήγησαν στην ψήφιση νόμων το 1907, οι οποίοι επέτρεπαν στην εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση να απαλλοτριώνει μεγάλες ιδιοκτησίες, ώστε να μπορεί να τις διανέμει σε ακτήμονες. Η εφαρμογή τους αποδείχθηκε δύσκολη υπόθεση και οι τριβές που προκλήθηκαν προκάλεσαν συγκρούσεις, η πιο σημαντική από τις οποίες έγινε στο χωριό Κιλελέρ (1910).

Το κείμενο του τρίτου παραθέματος από την Ιστορία του Νέου Ελληνισμού παρουσιάζει τη γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε στη Θεσσαλία και τους αγώνες των αγροτών για την κατάργηση της μεγάλης ιδιοκτησίας. Στο υπόμνημα που υπέβαλαν στον βασιλιά Γεώργιο Α' ζητώντας τη θετική υπέρ τους παρέμβασή του παρουσιάζουν μία σειρά πληροφοριών που διεκτραγωδούν τη δεινή θέση στην οποία έχουν περιέλθει οι καλλιεργητές των τσιφλικιών και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Παράλληλα, καταθέτουν τις προτάσεις τους για την αλλαγή της υφισταμένης αρνητικής κατάστασης.

Οι καλλιεργητές στα τσιφλίκια δεν έχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω στο κτήμα και στην κατοικία τους, ενώ επικρέμαται σε βάρος τους διαρκώς η απειλή της έξωσης -ακόμη και αναιτιολόγητα. Η απομάκρυνσή τους από το τσιφλίκι που διέμεναν τους καθιστά αυτόματα «ενόχους» για τους υπόλοιπους μεγαλογαιοκτήμονες και τους καταδικάζει σε συνεχή περιπλάνηση από χωριό σε χωριό με άμεσο αποτέλεσμα τη μείωση του αγροτικού πληθυσμού που έχει ως απότοκο την «οπισθοδρόμηση» της γεωργίας. Εκτός από τα **προβλήματα** που οφείλονται στην ατηνή στάση των τσιφλικούχων, ο Θεσσαλός αγρότης δοκιμάζεται από τη μάστιγα της τοκογλυφίας και από την ελονοσία που ενδημεί στην ύπαιθρο.

Στις **προτάσεις** της για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των αγροτών η Πανθεσσαλική Επιτροπή Αγώνα στο υπόμνημά της επικαλείται τις διεθνείς εξελίξεις στον Δυτικό Κόσμο που συνδέονται με την υποχώρηση της μεγάλης ιδιοκτησίας και ειδικά την περίπτωση της Δανίας. Η κατάργηση ήδη από το 1788 «της δουλοπαροικίας» στη συγκεκριμένη χώρα αποτελεί παράδειγμα προς άμεση μίμηση και για την ελληνική περίπτωση που φαίνεται ότι βαδίζει ακόμη με αργούς, μεσογειακούς ρυθμούς προς την ίδια κατεύθυνση. Οι Θεσσαλοί αγρότες - τονίζοντας τη συμβολή τους στη διαφύλαξη και προστασία των συνόρων της χώρας- ζητούν (και εν είδει ανταλλάγματος) από τον Έλληνα βασιλιά να διορθώσει τα όσα ανέφεραν ως κακώς κείμενα στη Θεσσαλία και να συμβάλλει στην ανάπτυξη των καλλιεργούμενων εδαφών της χώρας καθιστώντας «την ύπαιθρον γόνιμον χώρα». Η προώθηση της αγροτικής μεταρρύθμισης της νομοθεσίας του 1907 αναμένεται να συμβάλλει επίσης - σύμφωνα με τους αγρότες - στην εξάλειψη των κοινωνικών εντάσεων

(καθώς η αγροτική τάξη θα είναι ευχαριστημένη) και στην ισχυροποίηση του υπάρχοντος πολιτικού καθεστώτος προς όφελος κυρίως του θεσμού της βασιλείας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το υπόμνημα υποβλήθηκε το Φεβρουάριο του 1910. Οι δραματικές εξελίξεις του Κιλελέρ ένα μήνα αργότερα (6 Μαρτίου 1910) απέδειξαν ότι η καταπίεση των αγροτών και οι εντάσεις στη Θεσσαλία απαιτούσαν τη ριζική λύση του προβλήματος της μεγάλης ιδιοκτησίας.

Επιλογικά, οι εξελίξεις προχώρησαν αργά μέχρι το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1913), οπότε το ζήτημα έγινε πιο περίπλοκο, καθώς μέσα στα νέα όρια της χώρας υπήρχαν πλέον και μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων. Το αποφασιστικό βήμα προς την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης έγινε στα ταραγμένα χρόνια του Α' Παγκοσμίου πολέμου και του «εθνικού διχασμού». Το 1917 η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη αποφάσισε την ολοκλήρωση της μεταρρύθμισης.

ΘΕΜΑ Δ1.

- α) [Προλογικά] Την αστική αποκατάσταση των προσφύγων ανέλαβε περισσότερο το κράτος και λιγότερο η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, η οποία πρόσφερε οικονομική βοήθεια σε περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων, οικοτεχνικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Σε αντίθεση με την αγροτική αποκατάσταση, η αστική περιλάμβανε μόνο στέγαση και όχι πρόνοια για εύρεση εργασίας. Η αστική αποκατάσταση συνάντησε περισσότερα εμπόδια από την αγροτική. Ο αριθμός των προσφύγων ήταν μεγάλος, τα ανταλλάξιμα (μουσουλμανικά) σπίτια στις πόλεις ήταν λίγα και τα οικιστικά προγράμματα του κράτους καθυστερούσαν, λόγω των πολιτικών ανωμαλιών και της κακής οικονομικής κατάστασης κατά τις δεκαετίες του 1929 και 1930. Πρόβλημα, επίσης, αποτελούσε η περιπλάνηση των αστών προσφύγων από πόλη σε πόλη για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, η αστική στέγαση ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία τεσσάρων συνοικισμών: της Καισαριανής, τον Βύρωνα, της Νέας Ιωνίας στην Αθήνα και της Κοκκινιάς στον Πειραιά. Για τη στέγαση των αστών προσφύγων υιοθετήθηκε η δημιουργία συνοικισμών με επέκταση των πόλεων στις οποίες αυτοί ήταν προσωρινά εγκατεστημένοι. **Ειδικότερα για την Καισαριανή, στο πρώτο κείμενο του Σπύρου Τζόκα αναφέρεται** πως στην περίπτωση αυτής της συνοικίας καταδεικνύεται η γενικότερη κατάσταση του προσφυγικού ζητήματος και η εικόνα αδιαφορίας για τους πρόσφυγες και η εγκατάλειψή τους. Πιο συγκεκριμένα, οι συνθήκες χαρακτηρίζονται από άθλιες έως αβιώτες, καθώς οι πρόσφυγες, αρχικά, εγκαταστάθηκαν σε

σκηές, όπου παρέμειναν για αρκετό χρονικό διάστημα. Προκρίθηκε - εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις - το σύστημα της ανέγερσης μικρών κατοικιών, μονοκατοικιών/ διπλοκατοικιών/ τετρακατοικιών, μονοώροφων ή διώροφων, με ένα ή δύο δωμάτια, κουζίνα και τους αναγκαίους βοηθητικούς χώρους. Το κράτος ή η ΕΑΠ ανέθεταν την ανέγερση των συνοικισμών σε εργολάβους ή φρόντιζαν να εφοδιάζουν τους πρόσφυγες με τα απαραίτητα μέσα για να κατασκευάσουν οι ίδιοι τα σπίτια τους. **Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνονται από το πρώτο παράθεμα**, όπου, ειδικότερα, καταγράφεται πως μετά την πρόχειρη εγκατάσταση των προσφύγων σε σκηές, στη συνέχεια κατασκευάστηκαν από το κράτος 500 ξύλινα παραπήγματα και 1000 πλινθόκτιστα δωμάτια. Η ΕΑΠ κατασκεύασε 350 σπίτια με τρεις ή τέσσερις κατοικίες διαφόρων τύπων. Σε αυτά τα σπίτια, όμως, η κατάσταση των ανθρώπων που κατοικούσαν χαρακτηριζόταν απελπιστική, καθώς σε κάθε ξύλινο σπιτάκι κατοικούσαν δύο οικογένειες.

Η οικοδόμηση των συνοικισμών, ελλείπει χρόνου και χρημάτων, συχνά δεν συνδυαζόταν με έργα υποδομής (ύδρευση, αποχετευτικό σύστημα, οδικό δίκτυο, χώροι πράσινου κ.ά.), **όπως παραστατικά πιστοποιείται και από το πρώτο κείμενο**, στο οποίο γίνεται λόγος αρχικά για την έλλειψη δικτύου ύδρευσης, αφού τις ανάγκες των προσφύγων κάλυψε ο δήμος με βυτία, ενώ τις ελλείψεις αναπλήρωναν υδροπώλες που εμπορεύονταν το νερό. Παράλληλα, περιγράφεται η κατάσταση στην κοίτη του χειμάρρου της Καισαριανής, όπου οι ακαθαρσίες, τα σκουπίδια και τα απόβλητα από τις ταπητουργίες συνέθεταν ένα φρικτό θέαμα.

Παρά την ομοιομορφία που επικρατούσε, υπήρχε ελαφρά διαφοροποίηση των κατοικιών του ενός συνοικισμού από τις κατοικίες του άλλου, ως προς το εμβαδόν, την ποιότητα κατασκευής και τη λειτουργικότητα. Ιδρύθηκαν ακόμη προσφυγικοί οικοδομικοί συνεταιρισμοί και χορηγήθηκαν άτοκα δάνεια σε προσφυγικές οικογένειες για τη στέγασή τους.

- β) Υπήρχαν, βέβαια, και οι εύποροι πρόσφυγες, που είχαν την οικονομική δυνατότητα να φροντίσουν μόνοι τους για τη στέγασή τους. Αυτοί στην αρχή ήταν σε θέση να νοικιάσουν ή να αγοράσουν κατοικίες μέσα στις πόλεις και έτσι να αναμειχθούν με τους γηγενείς. **Αυτό το στοιχείο επιβεβαιώνεται και από το δεύτερο παράθεμα του Γ. Τζεδόπουλου**, όπου αναφέρεται πως πολλοί λίγοι πρόσφυγες ήταν σε θέση να ξεφύγουν από τη λύση της πρόχειρης κατασκευής, νοικιάζοντας ή, ακόμη καλύτερα, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι την οικοδόμηση των κατοικιών τους. Σε αυτούς παραχωρήθηκαν δάνεια, ενώ το κράτος ανέλαβε τα έργα υποδομής. Αργότερα ανέλαβαν οι ίδιοι πρωτοβουλίες για την ίδρυση οικισμών. Η διαδικασία ήταν η ακόλουθη: ίδρυναν έναν οικοδομικό συνεταιρισμό,

αγόραζαν μία έκταση σε προνομιούχο περιοχή και οικοδομούσαν αστικές κατοικίες καλής ποιότητας. Τέτοιοι οικισμοί ήταν η Νέα Σμύρνη στην Αθήνα και η Καλλίπολη στον Πειραιά, ενώ στο δεύτερο κείμενο προστίθεται και η Νέα Καλλικράτεια. Ειδικότερα για τη Ν. Σμύρνη, το κείμενο αναφέρει πως Σμυρναίοι από ανώτερα κοινωνικά στρώματα οργανώνονται το 1923 και σε ένα χρόνο πέτυχαν την απαλλοτρίωση της περιοχής ανατολικά της Λεωφόρου Συγγρού. Το 1925 άρχισε η οικοδόμηση σύμφωνα με το σχέδιο Καλλιγιά που προέβλεπε μεγαλύτερο πλάτος δρόμων.

Στο αντίθετο άκρο βρίσκονταν οι άποροι πρόσφυγες που δεν είχαν κατορθώσει να αποκατασταθούν ακόμη. Εγκαταστάθηκαν σε καλύβες, χαμόσπιτα και άλλες πρόχειρες κατασκευές στις παρυφές παλαιών οικισμών, ή δημιούργησαν παραγκουπόλεις γύρω από τους προσφυγικούς συνοικισμούς. Έτσι, σε άθλιες συνθήκες, επρόκειτο να ζήσουν για πολλά χρόνια. Χαρακτηριστικό είναι το ιστορικό υλικό που παρατίθεται στο τρίτο κείμενο, όπου περιγράφονται οι άθλιες συνθήκες σε ένα χωριό στα προάστια της Θεσσαλονίκης, το οποίο αποτελούνταν από μικροσκοπικά τενεκεδόσπιτα που πρόσφερε στέγη σε τετρακόσιες οικογένειες, δηλαδή σε πάνω από δύο χιλιάδες άτομα. Η κατασκευή των καλυβών δεν εξασφάλιζε προστασία από το κρύο και την υγρασία αλλά και από τη ζέστη. Ακόμη και αν πρόσφεραν μια υποτυπώδη προστασία, δεν έπαυαν να καταδεικνύουν την κατώτατη βαθμίδα της πολιτισμένης ζωής.